

Наставно-научном већу
Филозофског факултета
Универзитета у Београду

На предлог Одељења за историју, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој XIII редовној седници, одржаној 29. јуна 2023, изабрало чланове комисије за оцену докторске дисертације докторанда МА Жарка Илића под насловом *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века*. За чланове Комисије изабрани су: др Сузана Рајић, редовни професор Филозофског факултета, Универзитета у Београду, др Јасмина Јовановић, ванредни професор на Географском факултету, Универзитета у Београду; и др Урош Шешум, доцент Филозофског факултета, Универзитета у Београду. Комисија је прегледала предату дисертацију и има част да Већу поднесе следећи:

ИЗВЕШТАЈ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Жарко Илић је рођен 14. маја 1995. године у Прибоју. Основну и средњу школу завршио је у Новој Вароши. Основне студије историје уписао је на Филозофском факултету Универзитета у Београду у октобру 2014, а завршио у јуну 2018. године са просечном оценом 9.84, одбравивши дипломски рад *Поплаве у Кнежевини Србији 60-их година 19. века* пред комисијом коју су чинили проф. др Сузана Рајић, проф. др Милош Јагодић и под менторством проф. др Данка Леовца. У октобру исте 2018. године уписао је мастер студије, које је окончао у септембру 2019. одбравивши мастер рад *Прве географске карте нововековне Србије* пред комисијом коју су састављали проф. др Милош Јагодић, проф. др Јелена Мргић и ментор проф. др. Данко Леовац.

Докторске студије уписао је на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду у октобру 2019. године. Предлог теме докторске дисертације *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века* одбранио је 12. марта 2021. године. На XX седници одржаној 13. и 14. маја 2021. године, након добијања сагласности Већа научних области друштвено-хуманистичких

наука Универзитета у Београду, Наставно-научно веће Филозофског факултета одобрило је кандидату израду докторске дисертације.

Током завршне године основних и за време мастер студија био је стипендиста Фонда за младе таленте – Доситеја. Мастер рад Жарка Илића оцењен је 2020. као најбољи у области историје од стране фонда „Проф. др Радмила Милентијевић“, чију је награду понео. Убрзо након дипломирања, од септембра 2019. до јануара 2020. био је запослен у Народној библиотеци Србије, на месту водитеља Картографског фонда. У јануару 2020. године изабран је у звање истраживач-приправник, а у септембру 2021. у звање истраживач-сарадник на Филозофском факултету, Универзитета у Београду. До сада је учествовао на три домаћа и два међународна скупа. Члан је Центра за српске студије Филозофског факултета у Београду. Објавио је самостално шест, а у коауторству два рада на српском и енглеском језику. Активно влада енглеским и француским језиком, а пасивно руским, бугарским и немачким.

Докторска дисертација написана је на српском језику, на ћириличном писму и обликована у складу са *Упутством за обликовање докторске дисертације*, те следствено и снабдевена одговарајућим научним апаратом. Теза се састоји од 526 пагинираних страница са 27 картографских прилога, док су на крају рада приложене неопходне потписане изјаве: *О ауторству*, *О истоветности штампане и електронске верзије докторског рада* и *О коришћењу*. Теза се састоји од предговора, шест поглавља, подељених на мање потцелине, списка коришћених извора и литературе, списка прилога и биографије аутора. Осим непубликоване грађе похрањене у домаћим и страним архивима и библиотекама, 94 објављена историјска извора, 24 публикације из домена периодике, при изради дисертације коришћено је 260 картографских публикација и 521 библиографска јединица: монографије, чланци, расправе, прилози, написаних на више језика.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације представља анализа картографских представа Србије и Старе Србије у европској и домаћој картографији у периоду друге половине 19. и почетком 20. века, закључно са почетком Првог светског рата. Основни циљ истраживања био је да се најпре укаже на предности и недостатке географског положаја Србије и Старе Србије, затим да се осветли настанак, употреба и значење географских и географско-политичких појмова употребљаваних у 19. веку у Југоисточној

Европи. На основу анализе картографских представа кандидат је потом указао на присутну географску и картографску слику наведене две области у темом омеђеним хронолошким оквирима, са посебним нагласком на изворе на основу којих су картографи формирали своје виђење географске слике Србије и Старе Србије. Поред тога акценат је стављен и на улогу коју сукарте имале у ширењу географског знања, али и у политичким и друштвеним превирањима на Балканском полуострву.

Историјска картографија Србије и Старе Србије није била предмет посебне и целовите обраде у историографији. Сходно томе, докторанд се у почетној фази истраживања ослонио на релативно мали број релевантне литературе, која се у појединим сегментима дотицала картографских представа у дисертацији третираних територија. Настанак географског појма Старе Србије и утицаји на промене његовог ограничавања представљали су теме којој је српска историографија посветила пажњу у последње три деценије, те је у погледу разумевања овог географског појма аутор имао сигурније полазиште у истраживању.

Етнографска картографија Балканског полуострва или његових делова била је предмет монографске обраде неколико стручних радова страних аутора, географа и историографа. Полазећи од постојеће литературе докторанд је на основу резултата свог истраживања приступио њеној критичкој анализи - изменио, исправио и на основу нових закључака синтетички приказао ову грану картографије Старе Србије и Македоније у 19. и почетком 20. века.

Чињеница да у досадашњој историографској литератури не постоји студија која обрађује свеобухватан приказ картографских представа Србије и Старе Србије утицала је на главни правац истраживања кандидата Жарка Илића. Управо та празнина у историографији условила је базираност истраживања на прворазредним картографским изворима, те на до сада у разматрању овог питања некоришћеној архивској грађи, путописима, географској, етнографској и антропогеографској литератури. У складу са темом коришћене су и картографске публикације пре свега страних картографских школа које су у својим радовима доносиле представу Србије и Старе Србије, а посредством бројних сајтова на којима су похрањене и јавно доступне картографске публикације, међу којима се истичу: <https://maps.hungaricana.hu/en/>, <https://www.bnf.fr/fr>, <https://digilib.nationallibrary.bg>. Осим сајтова коришћена је и доступна картографска грађа из фондова Народне библиотеке Србије, Војногеографског института „Стеван Бошковић“, Архива Српске академије наука и уметности и Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу. Када је реч о архивској грађи, искоришћени су бројни

фондови Државног архива Србије, од којих се по значају издвајају фонд Министарства просвете – Просветно одељење, Главног просветног савета и Просветно-политичког одељења Министарства иностраних дела. Немала количина грађе корисне за израду дисертације пронађена је у Архиву Српске академије наука и уметности, те у рукописној грађи похрањеној у Народној библиотеци Србије у Београду и у Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу.

Осим литературе, картографских публикација и необјављене архивске грађе консултовани су документарни и наративни објављени извори на српском, руском, енглеском, француском и немачком језику, као и дневна и недељна периодика на српском, енглеском, чешком, руском и немачком језику. Користан извор представљали су и уџбеници географије на српском и бугарском језику, као и савремена географска литература 19. века различитих провинијенција.

Користећи се наведеном грађом, кандидат је настојао да одговори на слабо расветљена питања у историографији: које територије су Срби сматрали саставним делом свог етничког простора; на које су се територије у различитим временским периодима односили називи Србија, Стара Србија, Македонија, Босна, Херцеговина, Бугарска и Горња Албанија; који фактори су пресудно утицали на географско схватање Балканског полуострва; на који начин је стварана географска слика Србије и Старе Србије у страним картографијама; који су били главни извори картографима при изради географских мапа посвећених овим областима; какав утицај су те мапе вршиле на оновремено јавно мњење; каква је била улога путника-картографа у откривању географског изгледа Европске Турске; који методи су коришћени у картографском приказивању; на који начин и под чијим утицајима се развијала српска национална картографија и које су њене основне карактеристике; како су настајале етнографске карте Балканског полуострва и која је била њихова улога у политичким процесима у овом делу Европе током друге половине 19. и почетком 20. века.

Основни циљ који је кандидат поставио био је да се на основу свеобухватне анализе картографских публикација, архивске грађе, релевантне литературе и периодике, најпре одговори на питање о називима области присутних у периоду Новог века на централном делу Балканског полуострва, исправно оцењујући да је то први корак у правилном разумевању историјске картографије било које области. Како се етнографска картографија Старе Србије није могла посматрати одвојено од етнографске картографије Македоније, докторанд је најпре у темом постављеним хронолошким оквирима представио картографску слику Србије и Старе Србије у аустријској, немачкој,

руској, бугарској, османској, српској и другим картографијама, уз указивање на основне правце и етапе у развоју српске картографије, а затим је дао анализу етнографске картографије Старе Србије и Македоније.

Обимност картографског материјала, архивске грађе и географске литературе, захтевали су вишегодишњи архивски рад и висок ниво општег и научно-методолошког образовања. Може се закључити да је кандидат успешно савладао грађу, исправно је методолошки обрадио и синтетички представио у писаној форми, те је сходно томе и успешно одговорио на постављене задатке и циљеве свог истраживања.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Птоломејево дело, историјско знање, границе турске административне поделе, и епархијске границе имали су највећи утицај на дефинисање граница географских појмова присутних на Балканском полуострву у 19. веку.

Дефинисање српског етничког простора међу Србима у првој половини 19. века обележено је преузимањем података из европске литературе, док у другој половини истог века Срби самостално формирају своје виђење граница српских земаља.

Најважнију улогу у картографском представљању Србије и Старе Србије у европском научном свету имале су аустријска и немачка картографска школа.

Највећи допринос исправљању укорених грешака о географском изгледу Европске Турске у литератури је дао Ами Буе, а у картографском свету Хајнрих Киперт.

Српска цивилна картографија се у највећој мери развијала под утицајима аустријске и немачке картографије.

Издавање секцијске карте Краљевине Србије од стране Главног ђенералштаба 1893. године представља највећи допринос топографском упознавању Краљевине Србије.

Политичка дешавања, али и претензије великих сила и балканских земаља, утицали су на развој етнографске картографије Старе Србије и Македоније.

Различите представе граница балканских народа на етнографским картама насталим током 19. века резултат су недовољне истражености, преузимања података са претходних карата, као и политичких фактора.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Структуру докторске дисертације *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века* чине: Предговор (1–8), затим шест централних поглавља: *Географски положај Србије и Старе Србије* (9–18), *Географски и географско-политички појмови у 19. веку* (19–161), *Карактеристике картографије 19. века* (161–166), *Србија и Стара Србија на картама стране картографије* (167–276), *Српска картографија* (стр. 277–387), *Етнографска картографија Старе Србије и Македоније* (388–476), *Закључак* (475–481), *Библиографија* (482–523), *Списак прилога* (524–525), *Биографија аутора* (526).

У Предговору се аутор критички осврнуо на досадашње напоре науке у осветљавању историјске картографије Србије и Старе Србије, представио методологију истраживања, предмет и циљ тезе, те информације о најважнијим изворима и литератури коришћеним приликом израде тезе.

Прво поглавље *Географски положај Србије и Старе Србије* едоноси приказ позиције наведене две области на мапи Балканског полуострва у анализираном хронолошком оквиру. Указано је на предности, мане, али и сложеност географског положаја Кнежевине и Краљевине Србије и посебно Старе Србије у геополитичким превирањима на Балканском полуострву током 19. и почетком 20. века, уз анализу идеја о географском положају Србије, које су биле присутне у политичком и научном дискурсу земље.

Наредно поглавље под насловом *Географски и географско-политички појмови у 19. веку* подељено је на осам потпоглавља: *Српске земље* (19–51), *Србија* (51–79), *Стара Србија* (79–117), *Македонија* (118–133), *Херцеговина* (133–141), *Босна* (141–145), *Бугарска* (145–150), *Арнаутлук / Албанија / Горња Албанија* (150–161). У овом поглављу кандидат разматра факторе који су утицали на дефинисање географских појмова по којима су и потпоглавља насловљена. Најпре је осветљено српско схватање сопственог етничког простора, затим су дефинисани кључни моменти и утицаји у ограничавању географског појма Србија и раздвајање од истоветног политичког појма. Потом је пажња посвећена настанку и значењу географског појма Стара Србија, уз указивање на идеје о границама овог појма у 19. и почетком 20. века и утицаје на основу којих су та мишљења настајала. Потом је аутор указао на разлоге који су довели до ширења географског појма Македонија на север до Шар-планине и „Орбелуса”, а анализирао је и српско, бугарско и грчко разумевање овог појма. У наставку је представљено схватање

појмова Херцеговина, Босна, Бугарска и Горња Албанија/Арнаутлук, у контексту разумевања и ограничења географског појма Старе Србије.

Треће поглавље рада, којим су пренети домети стране литературе, носи наслов *Карактеристике картографије 19. века*, у оквиру којег докторанд указује на основне правце развоја картографије као научне дисциплине у 19. веку: стандардизација картографског језика, развој тематских картографија, развој премеравања земљишта, представљање рељефа, хидрографске мреже, географске мреже, изражавање размере.

Србија и Стара Србија на картама страних картографија је наслов четвртог поглавља, прво од три централна поглавља тезе, подељено је на пет мањих целина: *Аустријска и немачка картографија* (стр. 167–227), *Руска картографија* (стр. 227–249), *Бугарска картографија* (стр. 250–257), *Османска картографија* (стр. 258–261), *Остали картографски радови* (стр. 261–276). У овом поглављу аутор осветљава радове наведених картографских школа који су имали важно место у картографском представљању Србије и Старе Србије европској научној јавности. Приликом анализе карата, акценат ставља на изворе на основу којих су настајале карте, те на географску идентификацију територија јужно од граница тадашње Кнежевине/Краљевине Србије. Осветљени су топографски радови аустријске и руске војне картографије на простору Србије и Старе Србије и указано је на значај који су ти радови имали у ширем контексту географског упознавања простора. У оквиру анализе бугарских картографских представа, између осталог анализирано је разумевање географског појма Македоније и иказано је на утицаје који су условили повлачење граница овог појма у оквиру бугарске картографије. На крају овог поглавља, аутор указује на појединачне радове у оквиру појединих европских и балканских картографија, уз истицање политичких фактора који су у конкретним случајевима стајали иза објављивања одређених картографских публикација.

Следеће поглавље тезе посвећено је *Српској картографији*. Ова целина подељена је на два мања потпоглавља: *Цивилна картографија* (277–359) и *Војна картографија* (360–387). Прво потпоглавље се дели на мање целине: *Развој картографије у Србији до Берлинског конгреса (1878)* (277–308), *Српска картографија од Берлинског конгреса до картографских радова Јована Цвијића* (308–331), *Јован Цвијић и његов картографски рад* (331–341), *Српски картографи – савременици Јована Цвијића* (341–359). При анализи српске картографије, аутор наглашава утицаје европских картографских школа на развој српске картографске традиције и указује на значај који је педагошка картографија имала у њеном развоју. Потом су представљене

кључне фазе развоја српске картографије, која се најпре одликовала приказима Кнежевине Србије, а затим се, уз задржавање приказа српске државе, прешло на мапирање територије српских земаља, и на крају се указује на улогу и значај Јована Цвијића у развоју српске картографије и њеном постављању на праве научне постулате. Аутор је указао на улогу картографије у целокупном развоју српског друштва у наведеним хронолошким оквирима, утицају који су те мапе вршиле на географска и етнографска схватања, али и на тежњу образованих српских картографа да се картографија у Србији уздигне на виши ниво од оног присутног током 80-их година 19. века, што је у основи водило ка усклађивању правца развоја српске картографије са картографијама европских држава. Друга целина овог поглавља посвећена је *Војној картографији* и дели се на следећа потпоглавља: *Радови на крокирању и премеравању Кнежевине Србије (360–366)*, *Оснивање Географског одељења Главног генералштаба и први топографски премер Кнежевине / Краљевине Србије (366–376)*, *Стеван Бошковић и његов рад до Првог светског рата (376–386)*, *Значај војне картографије у Србији* (стр. 386–387). Аутор је у овој целини дисертације најпре осветлио, до сада слабо или потпуно непознатенапоре српских официра који су имали за циљ премеравање Кнежевине Србије, у периоду пре него што је формирано Географско одељење Глвног генералштаба. Потом су приказани радови у оквиру првог топографског премера Кнежевине/Краљевине Србије током девете и десете деценије 19. века, а поглавље се завршава анализом утицаја геодетског генерала Стевана Бошковића на развој војне картографије у Србији, са посебним нагласком на значај његовог рада у формирању српске војне картографске доктрине, која је у основи значила комбинацију традиција руске и аустријске картографске школе.

Последње поглавље дисертације носи наслов *Етнографска картографија Старе Србије и Македоније (388–474)*. У овој целини аутор прати промене у етнографској картографији наведених области, од првих карата које припадају овом типу картографије, почевши од четврте и петре деценије 19. века па закључно са 1914. годином. Кандидат је исправно оценио да се најважнија питања у анализи етнографске картографије односе на изворе на основу којих су аутори дефинисали територијално простирање етничких или верских група на простору Старе Србије и Македоније, као и на контекст и политичку позадину времена у којем су аутори објављивали етнографске карте Осветљен је утицај политичких прилика и претензија балканских народа на етнографске представе које су се јављале у оквирима националних балканских картографија. Аутор, такође, указује и на одреднице које су аутори користили у

покушају да што ближе прикажу етнографску слику овог дела Балканског полуострва, најчешће у складу са својим националним интересима. Аутор је доказао да је знатан број етнографских карата, од којих су неке биле резултат рада истакнутих картографа, попут Хајнриха Киперта, настајао преузимањем података са ранијих етнографских мапа. Неизоставни део овог поглавља чине и етнографске карте и идеје Јована Цвијића.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација кандидата Жарка Илића пружа прци целовит приказ развоја представљања Србије и Старе Србије у картографији друге половине 19. и почетком 20. века. Закључцима изнетим у тези умногоме се допуњује празнина која је до сада постојала у историографији у погледу истраживања тема из област историјске географије српског народа у Новом веку. Уважавајући досадашње резултате историографије и географске науке, кандидат је донео нова тумачења и сазнања о настанку, развоју и схватању географских појмова на Балканском полуострву. Дисертација представља први целокупни приказ картографског представљања Србије и Старе Србије у европској и националној картографији, а тиме показује и географску перцепцију централног дела Балканског полуострва у картографији, али и у европској јавности. Уз то, дата је и анализа приказа Македоније у етнографској картографији до предвечерја Првог светског рата. Имајући све наведено у виду, дисертација кандидата Жарка Илића представља велики допринос историјској науци и свакако ће бити једно од полазишта у даљим истраживањима тема из области историјске географије српског народа у 19. и почетком 20. века.

6. Закључак

На основу свега изнетог, а пошто је дисертација у свему састављена према одобреној пријави, будући да је оригинално и самостално научно дело, те да су се стекли услови за њену јавну одбрану, чланови Комисије имају част да Наставно–научном већу Филозофског факултета у Београду предложи да се докторанду МА Жарку Илићу **одобри** усмена одбрана докторске дисертације *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века*, на којој ће бити изречена појединачна мишљења и сугестије.

У Београду,
10. јула 2023.

проф. др Јасмина Јовановић
Географски факултет, Универзитет у Београду

доц. др Урош Шешум
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

проф. др Сузана Рајић
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
председник Комисије и писац Извештаја